

ODLUKA VRHOVNOG ŠTABA O NASTAVLJANJU PREGOVORA I UPUĆIVANJE ĐILASA I VELEBITA U ZAGREB

Oslobađanje nemačkih zarobljenika i njihove izjave o svom zatočeništvu

Cim je, zajedno sa inženjerom Otom, stigao iz Zagreba u Sarajevo, Velebit je uputio poruku u Vrhovni štab da su Nemci pristali na vođenje pregovora i da Đilas treba da se vrati u Sarajevo. Poruku je nosio jedan nemački oficir koji je, u pratnji dvojice vojnika, stigao istog dana, 18. marta, predveče u Bijelu. Nosili su belu zastavu. Zanimljivo je da su prošli kroz položaje a da ih niko nije primetio. Njihov dolazak u selo Bijelu ovako je u svom „Lekarevom dnevniku“¹¹⁷ opisala dr Julka Mešterović (pod pogrešnim datumom — 30. martom):

„U Bijeloj su nam došli nemački parlamentari (jedan oficirčić — gestapovac sa dva vojnika), a kod škole, gde je poginuo Šarić, španski borac, ostalo je još 12 Nemaca koji su došli da nose nekog ranjenog Nemca koga smo zarobili. Uz put, od škole do kuće gde je bio štab 1. divizije, niko ih nije zadržao. Izgleda da ih niko nije primetio dok su dolazili prema štabu. Bila je noć. Imali smo partijski sastanak kome je prisutan i Đilas. Iznenada u sobu banu Dalmatinac Tonči. Išao je u patrolu i sav zadihan dotrčao natrag. 'Idu Nemci i pivaju — par-la-men-ta-ri'. Đido se do- setio. Očekivao je njihov dolazak... — Đido — pozva ga Koča šapatom i povukoše se da porazgovaraju povodom dolaska ovih Nemaca. U to su i Nemci

¹¹⁷ J. Mešterović, „Lekarev dnevnik“, VIZ, Beograd, 1968.

stigli... Đido i Koča ostadoše sa gestapovcem da razgovaraju, a mi se razidosmo."

Još iste večeri Đilas je, saglasno odluci koju su prethodnog dana doneli Tito, Ranković i on, krenuo preko Konjica za Sarajevo.¹¹⁸ Prethodno je utanačeno da veza između njega i Vrhovnog štaba treba da se održava preko Štaba 1. proleterske divizije, koji će obezbediti da njegove jedinice omogućavaju prelazak nemačkih kurira preko položaja. Sa Đilasom su pošli i nemački oficir i oba vojnika. Za vreme kratkotrajnog zadržavanja u Konjicu, u jednoj krčmi, ugledao je — kako se seća — grupu četnika. No, i on je bio primećen od njih, a i Nemci su obavestili četnike da je to delegat Titovog štaba profesor Miloš Marković. Četnička Vrhovna komanda, koja se nalazila u Lipovu, kod Kolašina, bila je odmah obavestena o tome od majora Zaharija Ostojića, komandanta Istaknutog dela Vrhovne komande, koji joj je iz Kalinovika (u kome se od 18. marta nalazio i Draža Mihailović) uputio sledeću depešu:

„Od Voje (Lukačevića — prim. M. L.) dobiven izveštaj da su komunisti stupili u neke pregovore s Nemcima. U noći između 18. i 19. dr. Miloš Marković, profesor Tehničkog fakulteta u Zagrebu, došao u Konjic kao delegat Titovog štaba. Iz Konjica je produžio odmah u Sarajevo. Očekuje se u toku 19-tog njegov povratak. Najhitnije koristite ove nemačko-komunističke pregovore i izvestite vladu. Vest je potpuno sigurna. Voju nemojte pominjati (kapetan Lukačević se nalazio u nemačkom štabu u Konjicu — prim. M. L.). U fazi smo pripreme za opšti napad. Dotle se vrše manje akcije. Pozdrav Čiča".¹¹⁹

Nekoliko dana kasnije, 25. marta, i sam Mihailović je telegramom naložio svojoj Vrhovnoj komandi da javi predsedniku vlade Slobodanu Jovanoviću da „komunisti i dalje vode pregovore sa Nemcima kojima je cilj da nas podvojene uništavaju, upotrebljavajući na prvom mestu komuniste protiv nas".¹²⁰

¹¹⁸ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 96.

¹¹⁸ Arhiv VII, Fond CA, k. 293, reg. br. 4/1.

¹²⁰ Isto.

Neizvesno je da li su jugoslovenska, a preko nje i britanska vlada bile upoznate sa vestima koje su potekle iz Konjica. Iz raspoloživih arhivskih fondova se to ne može zaključiti. No, sigurno je da bi ih, da su do nje stigle, i te kako koristile u svojoj propagandi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Đilas se nije dugo zadržavao u Konjicu, već je iste večeri kamionom prevezen u Sarajevo, gde je zatekao Velebita i inženjera Hansa Ota.

U međuvremenu je, u duhu odluke o puštanju na slobodu nemačkih zarobljenika, koju su Tito, Ranković i Đilas doneli 17. marta, upućena iz Gornje Bijele u Konjic 19. marta izjutra prva grupa nemačkih zarobljenika.¹²¹ Bili su to šestorica inženjera i službenika „Elektrobosne“ iz Jajca, zarobljenih 25. novembra 1942. Oni su 21. marta saslušani u Štabu 718. divizije u Sarajevu. Saslušanju je prisustvovao i inženjer Hans Ot, koji je o dolasku ove grupe zarobljenika sledećeg dana obavestio generala Horstena.¹²²

U zajedničkoj pismenoj izjavi (saslušanju) oslobođeni nemački službenici su dali iscrpne podatke o svom zatočeništvu. Naveli su da su boravili u Glamoču, Drvaru i Bosanskom Petrovcu i da je bilo između 100 i 150 zarobljenika smeštenih u zgradi bivšeg Sreskog načelstva. Postupak prema zarobljenicima bio je korektan i nisu upotrebljavani za radove. Kada je počela nemačka ofanziva, zarobljenici su evakuisani preko Glamoča, Livna, Šujice, Šćita i Prozora u dolinu Rame, a zatim su prebačeni preko Neretve kod Jablanice i dovedeni u Gornju Bijelu, „poslednje mesto našeg boravišta“. U nastavku izjave nemački privredni stručnjaci su dali i druge podatke za koje je bila zainteresovana nemačka vojno-obaveštajna služba: o brojnom stanju i naoružanju partizanskih jedinica; o lokaciji skladišta municije, namirnica i drugog ratnog materijala; o obučenosti, disciplini i moralu partizanskih jedinica; o organizacionom ustrojstvu i formaciji partizanskih jedinica,

¹²¹ U njihovoj izjavi, datoj u Štabu 718. divizije, stoji da su oslobođeni 18. marta. Iz pisma Koče Popovića, upućenog Vrhovnom štabu 19. marta u 13,15 časova, u kome se kaže da je „prva grupa zarobljenika — civila jutros otišla za Konjic“, vidi se da su oslobođeni 19. marta (Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 96).

¹²² Arhiv VII, mikrofilm, London — N — 20, s. 311655.

njihovoj tehničkoj opremljenosti, zdravstvenoj službi, propagandnoj i kulturno-prosvetnoj aktivnosti, izdavačkoj delatnosti. „U njihovim redovima ima mnogo žena i one se nalaze i u borbenim jedinicama“, kaže se u njihovoj izjavi i nastavlja:

„Politički kursevi, nastava i kursevi za obuku oficira održavaju se čim dođe do zatišja.

Raspolažu i sa pozorišnom grupom od oko 14 članova. Izvode se uglavnom komunistički komadi. Ulaz je besplatan te su izvedbe uvek dobro posećene. Jednom smo svi mi morali da prisustvujemo predstavi.

Imaju svoju štampariju. Svakog dana izdaju bilten o sopstvenim događajima i o toku borbenih dejstava na Istočnom frontu. Izlaze i nedeljne novine „Borba“.

U toku prvih šest nedelja zarobljeništva za nas su održavana predavanja o komunizmu. Savetovano nam je da pristupimo komunističkoj partiji. Kada su uvideli da nisu imali uspeha, ostavili su nas na miru.“

U izjavi su dati i neki podaci o komandantima partizanskih divizija i o načelniku Vrhovnog štaba i njegovom zameniku. Zanimljivo je da su podaci bili tačni. Posebno je naglašeno da su partizani prilikom zauzimanja Prozora zaplenili 20 italijanskih tenkova i ogromne količine ratnog materijala i pogonskog goriva. Istakli su i da partizani oskudevaju u sanitetskom materijalu, a da kao zavojni materijal koriste čaršave, staro rublje i dr. Dali su i podatke o zdravstvenom stanju. Ono se sa početkom ofanzive jako pogoršalo: bilo je oko hiljadu slučajeva obolelih od tifusa i oko tri hiljade ranjenika, a lekara imaju malo. O nama partizana kažu da će „na zauzetom području obrazovati sopstvenu državu“ i da „žele da idu u Sandžak i Crnu Goru da bi se tamo prikupili i odmorili“ i potom ponovo krenuli u Bosnu. Po njihovoj proceni, „preostalo boračko brojno stanje“ partizana iznosi oko 35.000 boraca. „Kao neprijatelja broj 1 — izjavili su — smatraju četnike, potom ustaše, zatim Nemce i Italijane kao okupatore i na kraju Hrvate (misli se na domobrane — prim. M. L.).“ Na kraju svoje pismene izjave oslobođeni zarobljenici su dali sledeću „opštu ocenu“: „Razvoj komunističkog pokreta bio je pot-

cenjivan. Oni su svojim idejama toliko prožeti da — i ako bi bili razbijeni na sasvim male grupice ili čak na pojedince — nikada ne bi napustili svoju podrivačku delatnost".

Po dolasku u Sarajevo Đilas je od Velebita bio informisan da će se pregovori voditi u Zagrebu sa generalom Horstenauom i da će u njima učestvovati i Hans Ot. Velebit ga je upoznao i sa zahtevom Nemaca i Italijana da im se dostave spiskovi njihovih zarobljenika, kao i obaveštenje šta partizanska strana traži za njihovu zamenu. Smatrajući da razmenu zarobljenika treba ubrzati, Đilas je odmah, preko Štaba 1. proleterske divizije, uputio Vrhovnom štabu poruku „da je tok stvari uglavnom dobar", da mu se „hitno dostavi spisak zarobljenih i Talijana i što mi za njih zahtevamo" i da se Nemci „interesuju i za hrvatske zarobljenike". On je još predložio da se odlah puste na slobodu i ostali nemački zarobljenici — major Streker, podoficiri i vojnici, o čemu je bila postignuta saglasnost na sastanku kod Tita.¹²³

Obaveštavajući Vrhovni štab o Đilasovoj poruci iz Sarajeva, komandant 1. proleterske divizije Koča Popović (koji se nalazio u selu Medakoviću, oko 5 km južno od Konjica) javio je da su „na Đilasov predlog" major Streker i ostali nemački zarobljenici, izuzev dvojice koji su zadržani kao kuriri, 20. marta izjutra upućeni u Konjic. Što se, pak, traženog spiska italijanskih zarobljenika tiče, Popović je naveo da njegov štab ne može učestvovati u sastavljanju spiska „jer nema ni pregleda, ni komande nad njima". U njegovom pismu se navodi da je 20. marta po jednom od dvojice nemačkih kurira upućeno Đilasu u Sarajevo pismo Vrhovnog štaba, a da će 21. marta biti upućen i drugi vojnik sa „direktivama Vrhovnog štaba o razmeni italijanskih zarobljenika". Na kraju je stajalo obaveštenje da će Štab 1. proleterske divizije posredovati u održavanju veze između Vrhovnog štaba i Đilasa.¹²⁴

Oslobođeni nemački zarobljenici (major Streker i 20 podoficira i vojnika) po dolasku u Sarajevo su saslušani u Štabu 718. pešadijske divizije.¹²⁵ Major Streker je najpre dao iscrpne podatke o okolnostima pod kojima je zarobljen

¹²³ Arhiv VII, k. 6/1, reg. br. 18/2.

¹²⁴ Arhiv VII, k. 706-A, reg. br. 7/23.

¹²⁵ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 2271, s. 1448—52; 1461—5.

4. marta u rejonu Gornjeg Vakufa i o saslušanjima kojima je bio podvrgnut u štabovima 2. proleterske brigade i 2. proleterske divizije, kao i u sedištu Vrhovnog štaba. Zatim je opisao svoje kretanje od Prozora do sela Bijeje, iz kojeg je pušten na slobodu, da bi, potom, dao opsežne podatke o partizanskim jedinicama za koje su bili zainteresovani nemački štabovi: o njihovom sastavu i rukovođenju, o opremi i naoružanju, ishrani, zdravstvenom stanju, organizaciji službe veze i o ciljevima za koje se partizani bore. Iako, razumljivo, nemački major nije bio u mogućnosti da za vreme svog petnaestodnevnog zatočeništva dođe do pouzdanih podataka o partizanskim snagama sa kojima se kretao, ipak su njegova zapažanja, do kojih je najvećim delom došao iz razgovora sa odgovornim partizanskim ličnostima, bila veoma zanimljiva i za nemačke štabove dragocena. U pismenom izveštaju, koji je nakon saslušanja oformio, Streker je naveo da se ne može požaliti na postupke partizana prema njemu, izuzev što je prvog dana bio vezan. Naglasio je da je hrana bila dobra.

Posebnu pažnju privukli su sledeći delovi njegovog izveštaja o protivniku sa kojim su nemačke trupe imale toliko muka:

„Sastav i rukovođenje:

Partizani, formirani u čete, bataljone, brigade, divizije i grupe, obuhvataju sve slojeve stanovništva i to iz svih krajeva Jugoslavije. U štabovima je naročito zastupljena inteligencija (studenti, đaci, učitelji, profesori). Sa raznih strana naročito mi je naglašeno da svi partizani nisu komunisti, nego da među njima ima demokrata i socijalista svih boja. Spolja se razlikuju na taj način što komunisti na kapama nose sovjetsku zvezdu sa srpom i čekićem, a ostali crvenu zvezdu. Broj ovih poslednjih, koje sam mogao da vidim, bio je veliki, naročito u bataljonima. U sastavu — verovatno 2. divizije — nalazi se i jedan muslimanski bataljon. Zatim postoji i jedan ženski bataljon, kojim komanduju studentice, a upotrebljava se za osiguranje puteva i mostova. Sem toga, u svakom bataljonu nalaze se i žene borci, a u štabovima studentice i učenice od 18—22 godine, gde obavljaju dužnosti daktilografinja, pomoćnih kuvarica, političkih komesara itd. Sve su naoružane pištoljem

i ručnim bombama, a mnoge puškama. Imaju i opasače. Rukovođenje je isključivo u komunističkim rukama i to bivših jugoslovenskih oficira.

(...) *

Oprema i naoružanje:

Svi partizani nose uniforme, pre svega italijanskog, hrvatskog i nemačkog porekla. Obuča im je u vrlo lošem stanju. Nadaju se da će za nekoliko meseci dobiti sopstvenu odeću (uniforme izrađene od vune), koju delimično već nose rukovodioci i članovi štabova. Navodno je u pogonu jedna radionica čizama. Naoružanje je većinom italijanskog porekla. U bataljonima je svaki peti ili šesti borac naoružan automatom. Pored toga, u poslednjim borbama sa Italijanima i Hrvatima zaplenili su oko 100 artiljerijskih oruđa, među kojima su razni modeli brdskih topova. Na odseku Prozor—Jablanica lično sam video osam haubica i šest brdskih topova. Kod Prozora i Rame u njihove ruke pale su velike količine municije; kod Rame navodno tri vagona artiljerijske municije i dva vagona pešadijske i minobacačke municije. Izgleda da je nedavno izgrađena fabrika za izradu ručnih bombi. Jajaste ručne bombe koje su tamo izrađene imaju na osiguraču oznake sovjetske zvezde. Imaju d oko 20 tenkova, od kojih sam kod Prozora i Jablanice lično video 11. Vozači na tenkovima delom su Italijani, koji su se dobrovoljno stavili na raspolaganje partizanima. Uopšte, veći deo zarobljenih Italijana javio se za stupanje u partizanske bataljone. U noći 9/10. marta na putu Prozor—Rama—Jablanica kretalo se 18 italijanskih vozila koja su, navodno, zaplenjena kod Prozora i Rame. Ova vozila su, navodno, kasnije, usled nemačke ofanzive ostavljena na putu, pošto su partizani morali da koriste isključivo planinsko zemljište.

Ishrana:

Koliko sam mogao da vidim, svakog dana su izdavali dva obroka hrane, i to ujutro i uveče, većinom makarone, pirinač, supu sa grizom i mnogo mesa. Hleba imaju vrlo malo. U štabu grupe je za 14 dana deljeno po jedno parče hleba. Životne namirnice vode poreklo iz italijanskih skladišta. Za snabdevanje mesom stoka se uzima od seljaka uz potvrdu. Poje-

dini partizani koji su bili na straži izjavili su da je hrana u izvesnoj meri obilata samo onda kada se do-bije kao plen. Za štabove postoje posebne kuhinje i tamo je hrana dobra.

Zdravstveno stanje:

Kao što proizlazi iz izjava ljudstva sa straže, u sadašnjem trenutku u redovima partizana vlada tifus i to u velikoj meri. Nadalje, za vreme marša iza sva-ke brigade mogla se videti duga kolona bolesnih i ranjenih partizana, pa i onih kojima je noga amputi-rana, koji se sa štakama mučno vuku po planinskim stazama. Svaki put tu je bilo 100—150 ljudi i žena. Gubici od bombardovanja položaja i visova prilično su veliki, dok su napadi iz vazduha na naseljena me-sta prolazili gotovo uvek bez gubitaka, jer partizani svako posednuto naseljeno mesto redovno po danu napuštaju u vremenu od 6,30 do 19 časova. Ostaju samo manje straže jačine od 8—10 ljudi. Ostali partizani nalaze se na obroncima šuma ili u šikarama, odnosno u klisurama pod stenovitim izbočinama. Prilikom na-pada aviona „Štuka" na Prozor, osim građanskih lica, ranjena su samo dva zarobljena Italijana.

Služba veze:

Izgleda da se raspolaže dovoljnim brojem telefon-skih aparata i kablova. U štabu grupe nalazi se radio-uređaj sa benzinskim motorom. Inače, u službi veze koriste se u velikom broju kuriri, koji se uvek kreću po dvojica."

Izveštaj majora Strekera bio je većim delom objektivan. Iz razgovora koje je vodio sa pojedinim partizanskim ruko-vodiocima i borcima, posebno sa nekim ličnostima u Vr-hovnom štabu, i na osnovu ličnih zapažanja i utisaka do kojih je došao boraveći sa partizanima i krećući se u nji-hovoj koloni od Prozora, preko Jablanice i padina Prenja, do Boračkog jezera, stekao je dobar i pouzdan uvid u stanje jedinica Operativne grupe: u njihovu jačinu, naoruža-nje, opremljenost, moral — u sve ono što je bilo od inte-resa za nemačke štabove, što im je omogućavalo da što tačnije procene svoga protivnika, sa kojim već puna dva meseca vode tako teške i iscrpljujuće borbe u središnjem delu Jugoslavije, od Kupe i Korane do Neretve. Neki po-

daći, kao na primer oni o postojanju ženskog i muslimanskog bataljona i o tome da je rukovođenje u rukama bivših jugoslovenskih oficira, nisu bili tačni, ali to nije umanjivalo vrednost podataka koji su, u celini uzevši, bili dosta iscrpni, verodostojni i, kao takvi, korisni.

Strekerovi podaci, kao i oni koje su dali ostali oslobođeni zarobljenici, potvrđivali su tačnost već poznate i u dotadašnjim borbama širom Jugoslavije toliko puta potvrđene ocene: da je Narodnooslobodilačka vojska veoma ozbiljan protivnik koji se mora respektovati, da su partizanske jedinice visoke borbene i moralne vrednosti, prožete rodoljubivim i internacionalističkim duhom, dobro naoružane, vođene iskusnim štabovima, odlučne da se bespoštedno i bez uzmicanja bore za ostvarenje svojih ciljeva — oslobođenje zemlje od okupatora. Ti su podaci, očigledno, doveli u sumnju i opovrgavali ocene nemačkih štabova, kao onu Litersovu, da je „partizanska vojska u raspadanju“, da su partizanske jedinice „deprimirane nemačkim udarima. sa malo municije i hrane“. Podaci dobijeni od oslobođenih zarobljenika pokazaće se veoma brzo tačnim, jer će narednih dana, u snažnom nastupanju na širem prostanstvu jugoistočne Bosne, severnih oblasti Hercegovine i Crne Gore i zapadnog Sandžaka, od Neretve preko Drine, Sutjeske, Pive i Tare do Lima, ta „partizanska vojska u raspadanju“ do nogu potući jake četničke i italijanske snage. U netačnost takvih ocena uveriće se i komandant Jugostoka i Vrhovna komanda Vermahta, koji će biti prinuđeni da preduzmu užurbane pripreme za novu ofanzivu protiv partizanskih snaga, u kojoj će, pored snaga kojima je Liters raspolagao, biti angažovana i jedna divizija koja će biti dovedena iz Grčke, kao i neke bugarske trupe.

Pismenom izveštaju i usmenom referisanju majora Strekera poklonjena je puna pažnja. U intenzivnim razgovorima koji su 22. 23. i 24. marta vođeni u Sarajevu, i u kojima su učestvovali komandant nemačke 718. divizije general Kibler (Kübler Josef) sa svojim obaveštajnim i operativnim oficirom, konzul Gerdes i šef italijanske civilne uprave ministar Canki, te komandant 3. domobranskog korpusa general Lukić, bio je uključen i major Streker. Prema izveštaju SA-Standartenfirera Rekvarda (Willi Re-guard), službenika (adutanta) nemačkog Poslanstva u Zagrebu, major Streker je „ocenio jačinu samo one kolone

sa kojom se kretao na oko 10.000 ljudi". On je, kaže se dalje u izveštaju, „naročito istakao organizaciju i skromnost partizana", koji su pri povlačenju poneli sa sobom sve svoje ranjenike. Na pomenutim sastancima je zaključeno da bi „trebalo produžiti neoficijelno pregovore sa partizanima, ne zato da bi sa njima došlo do sporazuma, već više da bi se postiglo izvesno smirenje".¹²⁶

Zainteresovani da dobiju što više podataka o partizanima, Nemci su saslušali i svoje vojnike i podoficire koje su partizani oslobodili. Tako je u Štabu 718. divizije, na osnovu njihovih iskaza, obaveštajni oficir oformio opširan izveštaj. U njemu se, najpre, govori da su nemački vojnici, nakon zarobljavanja (jedna grupa je bila zarobljena noću 19/20. novembra 1942. godine kod Sitnice, na drumu Banja Luka—Mrkonjić-Grad, a druga 16. i 17. decembra kod Prijedora), bili dovedeni u Bosanski Petrovac, gde su zadržani do početka nemačke ofanzive „Vajs". Povlačeći se pred nemačkim trupama, partizani su ih evakuisali. Boravili su u Glamoču, Livnu, Duvnu i Prozoru, a zatim su preko Rame i Jablanice stigli do porušenog mosta na Neretvi, preko kojeg su se prebacili, i dovedeni u selo Borci, gde im je saopšteno da su oslobođeni.

Dobar deo izveštaja odnosi se na podatke o stanju na teritoriji koju su partizani držali i o opremi, naoružanju i ishrani partizanskih jedinica. Navodi se, između ostalog, da su nemački zarobljenici u Bosanskom Petrovcu imali prilike da više puta vide Tita, koga prepoznaju i na fotografiji koja im je u Štabu divizije predočena. O partizanskoj vojsci se pozitivno izražavaju: disciplina je „prilično stroga"; imaju školu za obuku starešina, starešine oslovljavaju sa „druže"; organizuju kulturno-umetničke priredbe za vojsku i narod koje se rado posećuju i koje koriste i u propagandne svrhe; hrana je dosta oskudna, ali to ne umanjuje njihovo borbena raspoloženje i odlučnost da izdrže sve teškoće („sa lecima bačenim iz aviona u kojima se pozivaju na predaju zbijaju šale i kažu da im ne pada na pamet da dezertiraju jer će, ma koliko rat trajao, oni svakako pobediti"); dobro su naoružani, naročito posle ve-

¹²⁶ Arhiv VII, mikrofilm London-N3, H-298645—81.

likog ratnog plena koji su zadobili od Italijana u Prozoru; u njihovim redovima se nalazi veliki broj žena, koje obavljaju sve vojničke zadatke.

„Glavni pregovori“ u Zagrebu

Nakon kratkotrajnog zadržavanja u Sarajevu i primljenog obaveštenja da su svi nemački zarobljenici oslobođeni, Đilas i Velebit su, zajedno sa Hansom Otom, krenuli za Zagreb. Neizvesno je da li je to bilo 20. ili 21. marta. Sudeći po Titovom telegramu upućenom 30. marta Izvršnom komitetu Kominterne, u kome stoji da su Đilas i Velebit boravili u Zagrebu od 20. do 25. marta, verovatnije je da su njih dvojica krenuli iz Sarajeva za Zagreb 20. marta. Kako se Đilas seća, putovali su automobilom do Slavenskog Broda, a odatle vozom do Zagreba, u kupeu koji je bio obezbeđen nemačkom stražom. Uz put su, seća se on, razgovarali sa Otom „prilično otvoreno“, izražavajući svoje uverenje da će Nemačka izgubiti rat. Stekli su utisak da je njihov sagovornik bio istog mišljenja, mada to nije direktno rekao — što je bilo razumljivo. Prilikom razgovora o pitanjima koja su se odnosila na razmenu zarobljenika, Otu je stavljeno do znanja da je partizanska strana zainteresovana da među oslobođenim svakako bude Herta Haas, ne navodeći da je reč o Titovoj supruzi.

Po dolasku u Zagreb, partizanski pregovarači su smešteni u zgradu nemačke Feldkomandanture u Gajevoj ulici (pre rata sedište Savske divizijske oblasti), u kojoj su i vođeni razgovori. O njima ne postoje (verovatno nisu ni vođeni) zapisnici, niti druge zabeleške, ali se o njihovom sadržaju može sasvim pouzdano saznati iz Kašeovog telegrama, upućenog 26. marta Ribentropu, zatim iz Velebitove izjave date 31. marta u Štabu 718. divizije u Sarajevu, kada je, po treći put, kretao za Zagreb i, konačno, na osnovu Đilasovog i Velebitovog sećanja.

Đilas se seća da su održana dva sastanka na kojima je najviše bilo reči o razmeni zarobljenika. I prema pomenu-toj Velebitovoj izjavi u Sarajevu, održana su dva sastanka: jedan u Štabu Nemačkog opunomoćenog generala, a drugi u nemačkom Poslanstvu. Na čelu nemačkih pregovarača

nalazio se jedan pukovnik (verovatno je reč o načelniku obaveštajne službe), što je — po Đilasu — umanjivalo značaj pregovora, jer su on i Velebit očekivali da će nemačka delegacija biti na višem nivou, a verovatno su računali da će biti primljeni kod generala Horstenaua.

Razgovori su vođeni sa predstavnicima nemačkih vojnih vlasti. Poslanik Kaše se nije neposredno uključio u njih, ah je zato preko svog, kako kaže, „pouzdanika“ bio u kontaktu sa partizanskim pregovaračima. On se, zapravo, nije hteo direktno angažovati, jer mu je od strane ministra spoljnih poslova Ribentropa u telegramu od 19. marta bilo poručeno da „svaki njegov kontakt sa partizanima nije celishodan“.

Iz Kašeovog telegrama, upućenog 26. marta Ribentropu¹²⁷, može se zaključiti da su, pored nemačkih predstavnika, u razgovore bili uključeni i predstavnici italijanskih i hrvatskih vojnih vlasti. „Dva Titova opunomoćenika, dr. Petrović, Hrvat, i Marković, Crnogorac“, stoji u telegramu, „razgovarali su ovde sa nemačkim, italijanskim i hrvatskim službenim vojnim organima u vezi razmene zarobljenika“. Đilas i Velebit, međutim, navode da su vodili razgovore samo sa nemačkim predstavnicima.

U razgovorima o razmeni zarobljenika nije bilo teškoća. Pošto su nemački zarobljenici već bili oslobođeni, radilo se samo o tome da se udovolji zahtevima partizanskih pregovarača. Tu su, međutim, nastale teškoće, jer su nemački predstavnici tvrdili da ne mogu pronaći neka od lica koja partizanska strana traži, pošto ih policijske vlasti NDH uveravaju da se ona ne nalaze u njihovim zatvorima i logorima, ili da nisu živa. Tako je, negativan odgovor dobijen i za Hertu Haas, na čijem su oslobađanju partizanski pregovarači posebno insistirali. Nije se moglo utvrditi, jer o tome ne postoje dokumenta, koja su se lica nalazila na spisku koji je bio predočen nemačkoj strani. Nemačke vlasti su nastojale da izađu u susret partizanskim zahtevima i u tom cilju su nudile spiskove lica koja bi mogla doći u obzir za razmenu, odnosno koja bi pustile na slobodu.

U očekivanju zadovoljavajućeg rešenja, Đilasov i Velebitov boravak u Zagrebu se nešto odužio. Velebit je, kako

¹²⁷ Arhiv VII, mikrofilm London 12, s. H-305281—3 i NAV-N-T-501 r. 265, s. 1281—3.

se seća, najviše bio zaposlen kontrolisanjem lista interniraca, zatvorenika i zarobljenika koje su Nemci nudili u zamenu za one koje je partizanska strana tražila. „Za većinu lica koja su bila navedena na našim listama“, kaže on, „Nemci su rekli da ih ne mogu pronaći, ili da se nalaze u rukama ustaša koji neće da ih puste. Ovo čekanje na liste i natezanje sa Nemcima oko lica koja smo voljni da primimo kao zamenu za ona koja se nisu mogla pronaći trajalo je nekoliko dana“.

Saglasnost o ovom pitanju je, ipak, postignuta: partijski pregovarači su od ponuđenih zatvorenika izdvojili dvanaesticu za koje su se odlučili — bilo da su im bili poznati, bilo da su ih, na osnovu krivica za koje su od ustaških vlasti bili uhapšeni, smatrali partijskim aktivistima. Među njima su bila četni člana KPJ (profesor Ivo Frol, Adolf Pondelak, Stjepan Kokot i Viktor Kučan), jedan kandidat KPJ (sveučilišni nastavnik Vuk Vernić) i dva lekara (Nikola Nikolić i Ivan Pavletić). Ostala petorica (Stjepan Grdiš, Marko Ećim, Dujan Grubor, Fric Pavlik i Jakob Latinović) bili su uhapšeni od ustaških vlasti kao pripadnici NOP-a.¹²⁸ Bilo je dogovoreno da će svi oni biti prikupljeni u Sarajevu, odakle će, zajedno sa partizanskim pregovaračima, biti upućeni na partizansku teritoriju.

Tako je na donekle neuobičajen način rešeno pitanje razmene zarobljenika koje je delegacija Vrhovnog štaba postavila još pre petnaestak dana, na pregovorima u Gornjem Vakufu. Najpre je Vrhovni štab jednostrano, ne sačekavši da to i nemačka strana uzvrati, pustio na slobodu nemačke zarobljenike (njih dvadeset sedmoricu, među kojima jednog majora, komandanta bataljona i petoricu stručnjaka industrijskog preduzeća važnog za nemačku ratnu privredu), a zatim su i Nemci oslobodili dvanaest uhapšenika, partijskih aktivista, a potom još četiri zarobljene partizanke. Za razliku od prve razmene, septembra 1942. u Studenom Vrelu kod Posušja, kada je za osam Nemaca razmenjeno dvadeset partizana, sada je razmena bila u korist Nemaca. No, Nemci su obećali — kako će Velebit izjaviti nekoliko dana kasnije u Štabu nemačke 718. divizije — „da će za oslobodene nemačke vojnike i privredne stručnjake partizani dobiti još 20 zarobljenika“.

¹²⁸ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/576; Arhiv VII, k. 9, reg. br. 5/10; k. 706A, reg. br. 29-6.

Ovakav neobičan način razmene u kojoj je nemačka strana — ako se tako može reći — izvukla više, može se shvatiti i opravdati. Bilo je to, u skladu sa namerama Vrhovnog štaba da nemačkoj strani pruži dokaz svoje dobre volje i spremnosti da se pregovori o razmeni zarobljenika uspešno okončaju i da se povedu i pregovori i o drugim, očigledno, važnijim pitanjima. I iz ovog primera se može zaključiti da pitanje razmene zarobljenika, bez obzira na to što je samo o njemu postignuta saglasnost, zahvaljujući najviše dobroj volji partizanske strane, nije bilo primarno u planovima Vrhovnog štaba kada se odlučio da nemačkoj strani predloži pregovore. I u Zagrebu, kao i u Gornjem Vakufu, njegovi delegati su insistirali na drugim, važnijim pitanjima: na priznanju Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane, a time i primene ratnih konvencija o tretmanu zarobljenika, i na privremenoj obustavi ratnih dejstava.

Prema Velebitovoj izjavi datoj 31. marta u Obaveštajnom odeljenju Štaba 718. divizije u Sarajevu,¹²⁹ gde se zadržao na putu za Zagreb i, dalje, za Slavoniju, delegati Vrhovnog štaba su nemačkim pregovaračima u Zagrebu 23. i 24. marta izneli sledeće stavove:

„Mi smo mišljenja, a to nam je i nezvanično stavljeno do znanja, da Nemci nemaju nikakvih teritorijalnih aspiracija na teritorije bivše Jugoslavije, nego da u sadašnje vreme imaju samo strategijske i privredne, a eventualno i političke interese. Prema tome, oni će po završetku rata napustiti zemlju.

Mi sa našim narodnooslobodilačkim pokretom težimo da stvorimo slobodnu Jugoslaviju u kojoj će sva slovenska plemena imati sva prava i u kojoj neće vladati samo Srbi. Zbog toga u nacionalnom četničkom pokretu mi vidimo našeg najvećeg i najopasnijeg neprijatelja, pošto oni teže da stvore Veliku Srbiju, a nas da istisnu.

Pod takvim okolnostima mi nemamo više nikakvog povoda da se borimo protiv nemačke vojske, niti da nanosimo štete nemačkim interesima u celoj zemlji, bili oni vojne ili privredne prirode, a takođe i

¹²⁹ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 2271, s. 1475—9; NAV-I-T-821, r. 296, s. 777, 779.

interesima saobraćaja. Mi ne tražimo nikakvu protivuslugu. Treba nam samo dati priliku da se borimo protiv četnika da bi ih uništili. Vrlo je žalosno što će i Italijani biti u to uvučeni i snositi posledice, ali to je sudbina 'saveznika'.

Posle ovih opštih zamisli nama je odgovoreno da najpre dokažemo da ćemo stvarno poštovati nemačke interese i da će se tek posle toga nastaviti razgovori po ovoj stvari.

Kao primer takvog dokaza navedeno je: puštanje zarobljenika na slobodu, obustava neprijateljstava itd.

Mi smo zarobljene Nemce već predali i spremni smo — i bez protivusluge — da obustavimo neprijateljstva u Slavoniji i istočnoj Bosni."

O ovim stavovima i predlozima delegata Vrhovnog štaba na pregovorima u Zagrebu poslanik Kaše je ovako izvestio svog ministra spoljnih poslova u Berlinu: „Pri tome su Titovi opunomoćenici ponovo ponudili obustavljanje borbi ako bi im se preпустиo područje Sandžaka. Naši vojni predstavnici su ih obavestili da mogu razgovarati samo o likvidaciji borbe".

Razgovori o obustavi ratnih operacija su, dakle, već u začetku bili prekinuti: nemački predstavnici su odbili da o tome razgovaraju, naglasivši da mogu prihvatiti samo razgovore o predaji protivnika. Uostalom, kako Kaše dalje navodi u telegramu Ribentropu, nemački komandanti „su vezani dobivenim zapovestima", a „vojnički borbeni uspeh sada je postignut".

Zagrebački pregovori delegata Vrhovnog štaba i nemačkih vojnih predstavnika sveli su se, kao što se vidi, na pitanje razmene ratnih zarobljenika i o tome je, kako je već rečeno, postignut sporazum. No, pored tog, nazovimo ga, zvaničnog karaktera, razgovori su imali i drugi, nezvanični — „privatni" karakter, kako ih je Kaše nazvao. On je, naime, preko svog „pouzdanika" SA-Štandartenfirera Vilija Rearda, prihvatio razgovore i o ostalim pitanjima, o kojima je u nemačkom Poslanstvu izvršena razmena mišljenja.

Prema Dilasovom i Velebitovom referisanju Titu, njima je u Zagrebu stavljeno do znanja da bi se nemački poslanik Kaše želeo sastati sa Titom.¹³⁰ O tome, međutim,

¹³⁰ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 14, str. 201.

nema podataka u Kašeovim telegramima Ribentropu. O svojim posrednim kontaktima sa delegatima Vrhovnog štaba Kaše je ovako izvestio ministra Ribentropa:

„Ja sam im (partizanskim delegatima — prim. M. L.) posredstvom svog pouzdanika u privatnom razgovoru dao do znanja otprilike sledeće: da kod nas postoji jako nepoverenje prema Titovim predlozima. Ukoliko bi oni (partizani — prim. M. L.) u prostoru severno od Save ubrzo obustavili borbe i likvidirali nemire, bili bi stvoreni preduslovi za dalje razmišljanje.”

I Kaše je, dakle, ponovio ono što je Velebitu nekoliko dana ranije bilo rečeno u razgovoru sa generalom Horstenaumom: da su Nemci veoma zainteresovani da se obustave dejstva partizana u Slavoniji, odnosno napadi i diverzije na pruzi Zagreb—Beograd. I Đilas u svojim memoarima potvrđuje da su Nemci postavili takav zahtev i zaključuje da je na zagrebačkim pregovorima „učinjen napredak ka primirju”. „Nemci su nam stavili do znanja” — kaže on — „da će obustaviti operacije čim mi obustavimo diverzije na vozove u Slavoniji. Ali nikakav sporazum nije postignut ni tada, a ni kasnije”.¹³¹

Nagovestivši mogućnost za eventualne dalje pregovore o obustavi neprijateljstava, pod uslovom da partizani prestanu sa dejstvima severno od Save, Kaše je u telegramu Ribentropu naglasio da „nijedan nemački organ ne bi bio u stanju da sa njima vodi ma kakve razgovore, ukoliko se oni ne bi nedvosmisleno odrekli Moskve, Londona i Vašingtona”. Kaše navodi i drugi uslov: partizani bi morali priznati i odnose koje je Osovina stvorila u Hrvatskoj. Drugim rečima, morali bi priznati postojanje ustaške Nezavisne Države Hrvatske.

I Đilas se seća da je u razgovoru bilo reči o odnosima partizana prema ustašama, ali da „obustavljanje borbi protiv ustaša nije pretreseno”. „Ako bi Nemci spomenuli stav prema ustašama”, piše on, „izgovarali smo se time što ustaše ubijaju naše ljude, masakriraju Srbe i si. i da zbog toga nije moguće obustaviti borbe protiv njih”. Đilas, dalje, navodi da on i Velebit nisu u razgovorima isticali

¹³¹ M. Đilas, cit. delo, str. 254.

ustaše kao „glavne neprijatelje“, budući da su ih Nemci smatrali „svojima“, ali da su stavljali do znanja da na ustaše, kao svoje unutrašnje neprijatelje, partizani „polazu pravo“ isto kao i na četnike.

Razgovore službenika svog poslanstva Rekada sa „Titovim opunomoćenicima“, u prisustvu inženjera Hansa Ota, Kaše je u pomenutom telegramu ovako interpretirao:

„Prilikom dosadašnjih razgovora mog pouzdanika sve je više isticana želja za obustavom borbe. Sa Londonom su se Titovi partizani zavadili već prošle godine, a s Vašingtonom nisu imali nikakve veze. Poremeni prijateljski ton Titove radio-stanice (misli se na Radio-stanicu 'Slobodna Jugoslavija' — prim. M. L.) prema tim silama, koji se pojavio potkraj prošle godine, poslednjih nedelja je ponovo izostao. Izostanak bilo kakve ruske pomoći uništio je sa svoje strane i poverenje u Rusiju“.

U razgovorima u Zagrebu, kao i u onim u Gornjem Vakufu, delegati Vrhovnog štaba su isticali da partizani neće dozvoliti iskrcavanje savezničkih trupa u Jugoslaviju. O tome Đilas kaže: „Nismo se ustezali od izjava da bismo se tukli protiv Britanaca ukoliko se iskrcaju: takve izjave nas nisu obavezivale, jer se Britanci još nisu bili iskrcali, a i držali smo da bismo se morali s njima boriti ukoliko bi — kao što se još uvek dalo zaključiti iz njihove propagande i zvaničnih izjava — rušili našu vlast, odnosno pomagali uspostavu četničke vlasti“.¹³²

U svom telegramu Ribentropu Kaše o pregovorima sa delegatima Vrhovnog štaba NOVJ iznosi neka svoja razmišljanja i predloge do kojih je došao konsultujući odgovorne vojne ličnosti — generale Horstenaua i Littersa. On je, naime, u želji da se bolje informiše „o situaciji koja je nastala najnovijim razvojem operacija i o političkim gledištima koja su sa tim u vezi“ — na što će ga obavezati i Ribentropovo traženje u telegramu od 19. marta — još 17. marta izdao nalog savetniku svog poslanstva Rekaru da od generala Littersa, komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj, dobije potrebna obaveštenja za koja je bio zainteresovan. U pratnji dr Kačinke, službenika zaduženog za

¹³² Isto, str. 255.

propagandu u Odjelu za štampu Poslanstva, Rekard je 21. marta, istog dana kada su delegati Vrhovnog štaba stigli u Zagreb, otputovao u Sarajevo kod generala Literisa. Po povratku u Zagreb, Rekard je Kašea obavestio da je „partizansko vodstvo sa jezgrom trupa potisnuto na područje Hercegovine“, da su partizani na delu fronta na Neretvi, između Konjica i Mostara, koji su držali četnici i Italijani, „probili kazan koji je bio obrazovan na prostoru Konjic, Mostar, Duvno, G. Vakuf“ i „da se pokazalo da su partizani kao borbena snaga daleko nadmoćniji od četnika, uspevši da izvuku iz obruča glavni deo svojih snaga“. U njegovom izveštaju je dalje stajalo:

„Prema svemu dosad iznetom, ukratko se nameću sledeći zaključci:

1. Titova država je kao takva razbijena; doduše u predelima koje smo očistili još se nalaze znatne partizanske bande, ali je njihov broj mnogo preteran. Nemački vojnik uživa sada, kao i pre, najveće poštovanje i samo se od njega očekuje konačno smirenje zemlje.

Osim u dalmatinskoj obalskoj zoni i pojedinih grupa u Bosni, gro četnika se nalazi istočno od Neretve.

Posle napuštanja II zone Italijani se sa svojim glavnim snagama takođe nalaze istočno od Neretve.

2. Da bi se oblast koju smo mi poseli umirila, morale bi nemačke trupe *zajedno* sa hrvatskim trupama i nemačkom policijom da ostanu u nemačkoj operacijskoj oblasti da bi tamo samo svojim prisustvom, a ne isključivo borbom protiv partizana, doprinele umirenju stanovništva. Hrvatske trupe se ne bi mogle upotrebiti bez nemačke pomoći, pošto nemaju autoriteta kod stanovništva i zato što se partizani boje jedino od Nemaca."

Na osnovu takve ocene situacije, Rekard je dao sledeće predloge:

„Oblast istočno od Neretve trebala bi da ostane bez naše pomoći i da bude prepuštena sama sebi, ovo utoliko pre što su naši interesi — vađenje boksita — najvećim delom zapadno od Neretve. Time ne bismo došli u sukob sa Italijanima, pa ni sa četnicima, koje

bi lako mogli da uputimo u njihovu oblast istočno od Neretve. Isto talko bi naše traženje teritorije istočno od Neretve moglo ozbiljno da oteža našu politiku izigravanja četnika i partizana (pod „izigravanjem“ podrazumeva se huškanje četnika protiv partizana i obrnuto — pnim. M. L.).

Istovremeno bi trebalo produžiti neoficijelne pregovore sa partizanima, ne zato da bi se sa njima došlo do sporazuma, već više da bi se postiglo izvesno smirenje. Ti bi pregovori znatno olakšali akciju na smirivanju i oni nas ni u kom pogledu ne obavezuju prema četnicima, pošto četnike od oblasti koju su posele naše trupe deli reka Neretva a mi ih uvek možemo uputiti u njihovu oblast. Kada bi sada istovremeno istupili i protivu četnika, razvukli bismo svoje snage, a to bi nas dovelo i do ozbiljnih konflikata s Italijanima, koji već sada smatraju obalsku oblast jugoistočno od Metkovića italijanskom, a u najmanju ruku hoće da anektiraju Dubrovnik. Da bi pregovori sa partizanima uspeali, morale bi naše divizije da ostanu u zemlji. Povlačenje ili znatno smanjenje naših snaga ponovo bi stvorilo haotične prilike u zemlji i stanovništvo bi izgubilo i poslednje ostatke poverenja u hrvatsku vladu, a time i u nas.”¹³³

Rekard je, kao što se vidi, sugerisao da se sa partizanima nastave neoficijelni pregovori, kako bi se postiglo „izvesno smirenje“, jer se vojnim operacijama to nije uspelo postići, a nemačke trupe, tako potrebne na drugim frontovima, morale bi se neprekidno zadržavati na jugoslovenskom ratištu.

Kaše se saglasio sa ocenama i predlozima svog savetnika (a bili su to, nesumljivo, i stavovi generala Literisa, najpozvanije vojne ličnosti i Hrvatskoj). Stoga je u pomenutom telegramu Ribentropu upozorio da će nemačka strana, i uz angažovanje jačih policijskih snaga, morati da računa sa snažnim otporom partizana koji, ukoliko nastave borbu, može potrajati sedmicama, ako ne i godinama. Kaše je ukazao da će taj otpor biti nastavljen ne toliko zbog komunističke orijentacije, već „zbog borbenog raspo-

¹³³ Arhiv VII, mikrofilm London N-3, s. 298656—658.

loženja i političke psihoze uznemirenog stanovništva". Po njegovom mišljenju, „javno Titovo odricanje od nama neprijateljskih sila i obustava borbi doveli bi, verovatno, do najjačeg smirenja na političkom planu“, ali da treba računati s tim da će i nakon toga na terenu preostati pojedine bande koje će se i dalje boriti.

Kaše je, dakle, predlagao da bi, ipak, trebalo pregovorima postići da partizani prekinu borbu. Nije se — kako je on zaključivao — radilo samo o pacifikaciji teritorije NDH, u kojoj su partizani imali najjača uporišta, već i ostalih područja Jugoslavije. „Vidim“ — konstatuje on — „da se ukazala mogućnost da se na našoj strani uštede snage i krv i da se brže dođe do uspeha koji bi mogao biti od opšteg značaja, koji bi prešao granice ovog područja. U svakom slučaju stvar je veoma osjetljiva i zahteva obazriv i vest postupak. Moj pouzdanik se u tom pogledu do sada odlikovao.“ Sa takvim rešenjem, smatra Kaše, saglasio bi se i Lorković, ministar spoljnih poslova NDH, a i italijanski poslanik u Zagrebu Kazertano se u razgovoru sa Kašecom o tome dosad pozitivno izjašnjavao. Italijani su, što se moglo i očekivati, pokazali veliko interesovanje u razgovorima o razmeni zarobljenika, jer se više stotina njihovih zarobljenika i oficira nalazilo u partizanskom zarobljeništvu. O tome, međutim, nije postignut nikakav sporazum. „I Nemci su izbegavali pitanje Italijana“, seća se Đilas, „ali nisu ni stigli da to postave: pregovori nisu ni ušli u detalje, nego su se vrteli oko opštih stavova“.

Kaše je — kako je već rečeno — preko Ota stavio delegatima Vrhovnog štaba do znanja da bi želeo da se sastane sa Titom, ali — budući da o tome nije obavestio Ribentropa — nameravao je to, po svoj prilici, učiniti na svoju ruku.

Berlin zabranjuje pregovore s partizanima

Kašev telegram nije zadovoljio Ribentropa, jer, po njegovom mišljenju, nije davao „precizan odgovor“ na pitanja koja su Kašeu bila postavljena u telegramu od 19. marta: kakvu garanciju u pogledu ozbiljnosti i autentičnosti nji-

hovich predloga nude Titovi delegati i da li je isključena mogućnost da bi partizanske snage, ako bi im se omogućilo povlačenje u Sandžak, gde bi se oporavile, nastavile borbu protiv Nemaca same ili, čak, zajedno sa četnicima. Stoga je Ribentrop 29. marta, svakako nakon konsultovanja sa najodgovornijim ličnostima Rajha, uključujući i Hitlera, uputio Kašeu telegram¹³⁴ u kome je izričito zahtevao da se on „ubuduće *uzdrži* (podvučeno u telegramu — prim. M. L.) od svakog direktnog ili indirektnog kontakta ili pregovora sa Titom na način koji je spomenut u Kaševom telegrafskom izveštaju br. 1174". (Reč je o telegramu od 17. marta, u kome je Kaše obavestio Ribentropa da su sa delegatima Vrhovnog štaba vodili razgovore nemački vojni predstavnici i njegov „pouzdanik“, kao i da je o predlozima partizanske strane Kaše razgovarao sa italijanskim poslanikom u Zagrebu Kasertanom i ministrom spoljnih poslova NDH Lorkovićem.)

Obrazlažući razloge zbog kojih se trebalo uzdržati od daljih kontakata i pregovora s Titom, odnosno njegovim opunomoćenim predstavnicima, Ribentrop je naglasio da „za ovu negativnu odluku *nije merodavno samo nepoverenje prema Titovim obećanjima* i obećanjima njegovog izaslanika (reč je o Velebitu i njegovim razgovorima koje je vodio u Zagrebu 17. marta — prim. M. L.), nego *u prvom redu bojazan* da bismo, u odnosu na nas, Italiju potpuno dezavuisali zbog njenih ranijih pregovora sa četnicima" (podvučeno u telegramu — prim. M. L.).

Ribentrop je, očigledno, prozreo prave namere Titove, izrazivši nepoverenje prema njegovim „obećanjima". Njemu i najvišem vrhu Rajha bilo je jasno da su partizani nepomirljivi neprijatelji nemačkih okupatora i da ovim pregovorima žele samo da olakšaju svoj položaj i dobiju u vremenu. Pregovora sa partizanima — kako je Ribentrop naglasio — ne sme biti i zbog toga što bi oni mogli poslužiti Italijanima kao dobar razlog za opravdanje njihove saradnje sa četnicima, kojoj se nemačka strana suprotstavljala, upućujući mnoge prigovore i proteste u proteklih godinu i po dana. Bila su potrebna velika natezanja dok u pregovorima u Rimu Italijani nisu konačno pristali (pokazaće se, međutim, da je to bio samo formalan pristanak) da raskinu

¹³⁴ Arhiv VII, mikrofilm London — 12, s. H 305279—80.

s četnicima i da u predstojećoj zajedničkoj operaciji „Švarc” nastupaju i protiv njih. Ako bi sad, rezonovao je Ribentrop, Nemci pregovarali s partizanima, Italijani bi imali pravo da opravdavaju svoju saradnju s četnicima, da Nemcima poruče: kad možete vi pregovarati sa partizanima, sa zakletim neprijateljima koji se već godinu i po dana uporno bore protiv nas i vas, zašto ne bismo mi saradivali sa četnicima koji su dokazali da su iskreni saveznici okupatora u borbi protiv partizana. On je to jasno istakao u svom telegramu Kašu ovim rečima: „Kada bismo sada pregovarali sa Titom ili se sporazumeli, bojim se da bi Italija *to mogla uzeti za' povod da ponovo dovede u pitanje jasne nemačko-italijanske sporazume iz Rima* o odlučnom nastupanju protiv četnika, protiv Mihailovića” (podvučeno u telegramu — prim. M. L.).

I, da ne bi više bilo ikakvih dilema, Ribentrop je poručio Kašu: „Ako bi Tito i dalje pokušavao da sa Vama stupi u kontakt preko izaslanika, onda bih molio da ga upoznate da sa njim *u obzir dolaze samo pregovori o polaganju oružja i predaja*” (podvučeno u telegramu — prim. M. L.). Ribentrop je na kraju poručio Kašu da stavi do znanja i ministru spoljnih poslova NDH dr Lorkoviću i italijanskom poslaniku Kazertanu da se sa partizanskim predstavnicima ne sme pregovarati. „Mislim da se ovo stanovište”, naglasio je Ribentrop, „najenergičnije zastupa i prema Lorkoviću i Kazertanu. Bilo kakvi pregovori sa Titom ne dolaze u obzir ni pod kakvim okolnostima”.

Kaše je Ribentropov telegram primio sa negodovanjem, ocenjujući ga kao kritiku svog stava o pregovorima sa partizanima. Bio je uveren da je u pravu i da, ipak, treba nastojati da dođe do političkog rešenja „partizanskog problema”. On je o tome, u svom telegramu koji je već sledećeg dana, 30. marta, uputio Ribentropu,¹³⁵ izneo sledeće:

„Smatram da se partizansko pitanje kod nas načelno pogrešno shvata. *Borba protiv partizana nije dosad polučila nigde neke znatnije rezultate. Koreni ovog problema mnogo su više u političkim nego u vojnim odnosima. Potpuno uništavanje partizana do poslednjeg čoveka vojnim i policijskim merama is-*

¹³⁵ Arhiv VII, mikrofilm London — 12, s. H 305274—8.

ključeno je. Vojnim merama mogu se samo razbiti kompaktna ustaoička područja, a policijskim merama mogu se otkriti razgranate veze i delimično likvidirati partizani i njihovi pomagači. U kojoj će se meri uspeti, zavisi od raspoloživih trupa i raspoloživog vremena. Ako moramo računati s tim da oskudevamo i u jednom i u drugom, ne bi trebalo, po svaku cenu, unapred odbaciti mogućnost za politička rešenja. Naređenjem u telegramu br. 396 (od 29. marta — prim. M. L.) sada mi je zabranjeno da uzimam u obzir i takvu mogućnost" (podvučeno u telegramu — prim. M. L.).

Kaše je, što se rešenja „partizanskog pitanja" preduzimanjem vojnih i policijskih mera tiče, bio potpuno u pravu. Sve dotad preduzimane vojne operacije, čak i one velikih razmera u kojima su bile angažovane jake okupatorske snage od više divizija, uključujući i one dovedene sa drugih ratišta i okupiranih teritorija Evrope, te brojne kvasilinške jedinice, nisu dale očekivane rezultate. Osvajane su partizanske teritorije, ali su ubrzo, ili istovremeno, nastajale nove na drugim područjima Jugoslavije. Bio je to uzaludan, „sizifovski" posao: nakon prolaska broda, talasi su se za njim ponovo sklapali — kako je slikovito jedan italijanski general opisao uzaludnost vojnih operacija protiv jugoslovenskih partizana. Ni brutalne policijske mere (hapšenja, interniranja, mučenja, masovna streljanja, uništavanja čitavih naselja i imovine) nisu mogle pokolebati spremnost naroda da se uključi u narodnooslobodilački pokret i da pruža moralnu i materijalnu pomoć partizanima.

Ne videći mogućnost drugih rešenja, jer su se vojne i policijske mere pokazale bezuspešnim, Kaše je smatrao da treba tražiti politička rešenja, a to je značilo da treba održavati kontakte sa partizanskim predstavnicima i u pregovorima ih privoleti da odustanu od dalje borbe. Ribentropovim naređenjem je, međutim, odbačena ta mogućnost — što je Kaše teško primio.

Odgovarajući na Ribentropove prekore što su održavani kontakti sa partizanskim predstavnicima, delegatima Vrhovnog štaba NOVJ, Kaše je u svom telegramu dao objašnjenje kako su i zašto s partizanima vođeni pregovori. Napomenuvši da su Italijani „i sami veoma zainteresovani za pregovore s partizanima", Kaše je izričito tvrdio da s

nemačke strane „dosad nikada nisu vođeni pregovori“, da se ni on lično, ni njegovo Poslanstvo, „nikad nisu pojavili prema Titu“, već da su „razgovori o razmeni zarobljenika vođeni isključivo s vojnim ustanovama“. Kaše je, kako kaže, bio zainteresovan za te razgovore i vršio je na njih potreban uticaj, pošto se radilo o razmeni zarobljenih nemačkih industrijskih stručnjaka, inženjera i tehničara, koje su partizani zarobljavali. „Da ja to nisam pokrenuo“ — objašnjava Kaše svoje angažovanje i uticaj na sporazumevanje s partizanima o razmeni zarobljenika — „već odavno bismo morali napustiti najdragocenija privredna uporišta, kao što su naftonosna polja, nalazišta boksita i uglja, tvornička postrojenja i rudnički pogoni. Kad već ne možemo sva ta uporišta dovoljno obezbediti vojskom, morao sam Nemcima koji padnu partizanima u ruke pružiti garanciju za povratak“.

Razlozi su, po Kaševom osećanju, bili opravdani i on je to činio jer je smatrao „da je to potrebno u interesu privredne strane vođenja rata“. Prvi povod za razgovore o razmeni zarobljenika bilo je, objašnjava Kaše, zarobljavanje u Livnu grupe od devet nemačkih stručnjaka koji su, s inženjerom Otom na čelu, vršili istraživačke radove — bušenja u potrazi za ugljem i boksitom. Oni su „nakon junačke borbe do poslednjeg metka (što je bilo tačno — prim. M. L.) pali u Titove ruke“ i bili „u partizanskom zarobljeništvu preko osam nedelja“ (što nije bilo tačno, jer su u zarobljeništvu bili 29 dana — prim. M. L.).

Razloge za dalje vođenje razgovora s partizanima o razmeni zarobljenika Kaše je video i u mogućnosti da se od nemačkih pregovarača koji budu boravili na partizanskoj teritoriji i dolazili u dodir s partizanskim štabovima dobiju važni podaci o partizanima, a koji se na drugi način nisu mogli dobiti. „Lično poznavanje partizanskih prilika koje je Ot tom prilikom stekao“, kaže Kaše, „stvorilo nam je spomenute mogućnosti razmene zarobljenika i omogućilo uvid u unutrašnje i vojne prilike kod partizana, što dosad nije bilo moguće ni na koji drugi način.“ „Već radi toga“ — zaključuje Kaše — „molim da se ne zabrani održavanje te veze, koja nas ni na šta ne obavezuje“.

Sto se i ovog razloga za održavanje veze s partizanima tiče, Kaše je bio u pravu. Za razmenu zarobljenika, među

kojima su se nalazili i tako važni stručnjaci neophodni za nemačku ratnu privredu kao što su bili privredni stručnjaci zarobljeni avgusta u Livnu i septembra u Jajcu, Nemci su bili i te kako zainteresovani. Trebalo je računati s tim da će u partizansko zarobljeništvo i dalje padati važne ličnosti za čiju će se razmenu morati pregovarati.

I, konačno, iskustvo sa podacima o partizanima koje su zarobljenici donosili bilo je dragoceno. Oni su mogli da neposredno, „na licu mesta“, uoče i upoznaju mnoge pojedinosti koje su bile od interesa za nemačke vojne i upravne vlasti. Referisanja majora Štreкера, koji je imao prilike da boravi i u najvišim partizanskim štabovima, te grupe privrednih stručnjaka i nemačkih vojnika nedavno oslobođenih, pružila su važne podatke vojne prirode: o brojnosti, naoružanju, rukovodećem kadru, ishrani i moralu partizanskih jedinica sa kojima su se kretali, o stanju na oslobođenim partizanskim teritorijama i o drugim pitanjima. A Hans Ot, koji je kao pregovarač nemačke strane povodom razmene zarobljenih privrednih stručnjaka u Livnu, boravio u sedištu Vrhovnog štaba u Glamoču i 3. septembra 1942. bio primljen kod vrhovnog komandanta Tita, sa kojim je vodio razgovor o nizu pitanja, doneo je važne podatke o organizaciji života na partizanskoj teritoriji, a dao je i objektivnan opis Titove ličnosti (uočio je čak i takvu pojedinost da je nokat na Titovom desnom kažiprstu deformisan).

U svom telegramu Kaše je dao odgovore na ona pitanja koja je Ribentrop postavio u telegramu od 19. marta. Kaše je, doduše, na njih odgovorio svojim telegramom od 26. marta, ali oni nisu zadovoljili Ribentropa, jer po njegovom mišljenju nisu bili „precizni“. Ovoga puta Kaše je bio „precizniji“ i na Ribentropovo pitanje: kakvo stanoviše zauzimaju nadležni nemački komandanti u vezi s predlozima partizanskih delegata o obustavi neprijateljstva i o pitanju „dalje akcije protiv Mihailovića koje su Vama poznate“ (reč je o operaciji „Svare“ kojom se predviđalo razoružanje četnika u Crnoj Gori i Hercegovini — prim. M. L.), dao je odgovor „da je general Liters izjavio da se ne smatra nadležnim za bilo kakvo političko pitanje“, dok bi „general Glez (Horstenau) pozdravio svaki put kojim bi se najbrže okončao otpor partizana“ i da je „sklon i političkim rešenjima“. A na Ribentropovo pitanje „ka-

kvu garanciju nude Titovi saradnici u pogledu ozbiljnosti i autentičnosti njihovih predloga", Kaše je odgovorio da se „pouzdanost Titovih obećanja dokazala u svim dosadašnjim događajima", a da se „stvarne garancije mogu postići uzimanjem talaca iz redova njegovih vodećih saradnika".

Govoreći o „pouzdanosti Titovih obećanja", Kaše je sigurno imao u vidu korektno držanje partizanske strane u dotadašnjim pregovorima o razmeni zarobljenika i humani odnos prema nemačkim zarobljenicima. Sto se, pak, uzimanja Titovih „vodećih saradnika" kao talaca tiče, nejasno je na što je Kaše mislio. Kako su se Titovi „vodeći saradnici" nalazili s njim, na slobodnoj partizanskoj teritoriji, to se sigurno na njih nije mislilo. Ostaje jedino pretpostavka da se pomišljalo da se delegati Vrhovnog štaba, Đilas i Velebit, zadrže kao taoci dok se pregovori ne okončaju.

I, konačno, u vezi sa poslednjim Ribentropovim pitanjem, Kaše je zamolio da se preispita ne bi li bilo bolje da on pred Lorkovićem i Kasertainom ne zauzima određen stav o ovom pitanju, tim pre što se „dalja obrada i onako nameće vojnim ustanovama", koje postupaju po dobivenim naređenjima.

U svom telegramu Kaše je dao sažet pregled i ocenu vojne situacije. Uz podatke koje je dobio od generala Littersa da su partizani u operaciji „Vajs" imali 15.000 mrtvih (prema Littersovom izveštaju toliko je bilo izbačeno iz stroja: poginulo je 11.915, po zarobljavanju streljano 616, a zarobljeno još 2.506 partizana), on je naveo da su se partizanske snage u jačini preko 40.000 boraca probile preko Neretve, teško porazivši četnike kod Nevesinja i Kalinovika i da se već sa znatnim delovima nalaze u Sandžaku.

Jačinu partizanskih snaga Kaše je očito dobro procenio (bila je to, sigurno, procena vojnih komandi), jer je Operativna grupa imala oko 20.000 boraca. Uz to, ona još nije bila u Sandžaku, ali je bilo izvesno da će nakon forsiranja Drine, prodreti u tu oblast. Uostalom, i sam je Kaše izneo tvrdnju „da se više ne može sprečiti Titova namera da dođe u Sandžak".

Kaše, dalje, objašnjava da se Italijani protive daljem nemačkom nadiranjem preko dosegnute linije, odnosno Ne-

retve, ali da su se njihove niže vojne ustanove u više navrata obraćale štabovima nemačkih divizija tražeći pomoć. „Obzirom na datu situaciju i postojeća naređenja da nemačke trupe ne prelaze u italijansku zonu“, kaže Kaše, „pomoć im se nije mogla pružiti“. Držanje Italijana prema četnicima (uprkos njihovom pristanku da će prekinuti saradnju sa četnicima i u predstojećoj ofanzivi „Svare“ nastupati protiv njih) ne samo da se nije u stvarnosti promenilo — zaključuje Kaše — već su očigledno pokušavali da ih politički zaštite. I to ne samo četnike pod svojom komandom (tzv. MVAC — Antikomunistička dobrovoljačka milicija), već i Mihailovićeve. U pismenom izveštaju o ovom pitanju u celini, obaveštava Kaše, biće citiran izveštaj italijanskog generalnog konzula Mamalele (Mammalella).

Kaše je izneo i svoje mišljenje o necelishodnosti dejstava nemačkih trupa protiv četnika koji su se pred partizanskim nadiranjem povlačili u Crnu Goru i Sandžak. „Ako bismo sada krenuli protiv Mihailovića“, kaže on, „morali bismo istovremeno nastupati na veoma teškom terenu i protiv njega i protiv Tita. A Italijani bi, verovatno, nastupali s nama, ali protiv svoje volje.“ Sledi, potom, čudan zaključak koji govori o nepoznavanju suštine sukoba partizanskog i četničkog pokreta: „Time bismo neizbežno ujedinili Tita i Mihailovića i otežali našu vojnu situaciju“.

Zanimljivo je uočiti da su i nemački štabovi uzimali u obzir mogućnost sporazuma partizana i četnika. Tako je Stab 717. pešadijske divizije prodor Operativne grupe divizija NOVJ preko Neretve ocenio kao njeno povlačenje u cilju „nalaženja pribežišta u pokretu Draže Mihailovića u Hercegovini i Crnoj Gori“ i da se ono „može pripisati sporazumu komunista sa Dražom Mihailovićem“.

Nastavljajući svoje obrazlaganje da se ne bi trebalo sada angažovati i protiv Mihailovićevih četnika, jer bi to — eto — moglo dovesti do „ujedinjenja“ partizana i četnika i otežati vojnu situaciju, Kaše dodaje: „Zato sam smatrao da bi nas obračun između Tita i Mihailovića bar delimično oslobodio ovog zadatka, dok bismo mi stajali spremni i čistili bosanski i slavonski prostor od partizana koji se još tamo nalaze. Time obezbeđujemo naše linije u pozadini koje dosadašnjim operacijama uopšte još nisu obezbeđene. U međuvremenu mogle bi operativne hrvatske trupe, koje postepeno pristižu, osloboditi naše divizije za upotrebu na drugim prostorima“.

Mada to nije rekao, Kaše je u stvari ovim potvrdio da velika nemačko-italijanska ofanziva „Vajs“ od koje se očekivalo konačno uništenje glavnih partizanskih snaga i „obezbeđenje linija u pozadini“, nije uspjela. Partizanske jedinice (procenjene čak na 40.000 boraca) prodrle su preko Neretve i nastupaju ka Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, a teritorije u Hrvatskoj i Bosni u koje su nemačke trupe prodrle nisu bile umirene, niti komunikacije na njima obezbeđene.¹³⁶ Tamo su ostale snage dvaju korpusa, 1. hrvatskog i 1. bosanskog, jačine oko 30.000 boraca.

Trebalo je, dakle nastaviti sa čišćenjem „bosanskog i slavonskog prostora“, na kojem su dejstvovala partizanske snage — a za taj su zadatak bile potrebne jače snage. Uz to, divizije koje sii vodile gotovo dvomesečne operacije bile su iznurene i trebalo im je stvoriti vremena i mogućnosti za oporavak i popune. Zato je Kaše smatrao da treba ostaviti da se Tito i Mihailović međusobno obračunaju, a da Nemci ostanu po strani, da bi „stajali spremni“ i nesmetano obavljali druge zadatke: čistili svoju zonu od partizana, koju u tek završenoj operaciji nisu uspjeli da sasvim očiste, i pripremali se za druge zadatke (predstojala je operacija „Svare“, za koju su već bili sačinjeni planovi u Stabu general-pukovnika Lera, komandanta Jugoistoka, koje su odobrili Vrhovna komanda Vermahta i Hitler lično).

Sve je to, zaključio je Kaše, opravdavalo potrebu pregovaranja s partizanima u cilju postizanja političkog rešenja partizanskog pitanja. „Ako bi bilo moguće“ — naveo je on u telegramu Ribentropu — „iskoristiti mogućnost političkog rešenja partizanskog problema, koje je do sada bilo isključivo u fazi razmatranja (podvukao M. L.), moglo bi se to iskoristiti za ubrzanje i olakšanje čišćenja pozadinskih područja. Na taj način bi se, uz to, mogla uništiti politička, a s njom i moralna, osnova partizanske borbe“. Jer, otvoreno je i opravdano Kaše naglasio, „s bezuslovnom kapitulacijom Tita i njegovih partizana ne može se računati“. Bio je to, nesumnjivo, pravi odgovor na poruku dobijenu 29. marta iz Berlina „da s Titom dolaze u obzir samo pregovori o polaganju oružja i predaji“.

¹³⁰ Glavni štab Hrvatske je s pravom, u svom saopštenju od 14. marta, zaključio „da je neprijateljska ofanziva doživjela potpuni neuspjeh“ (Zbornik, tom V, knj. 13, dok. br. 40).

No, bez obzira na vlastito mišljenje i na uverenost u njegovu opravdanost, Kaše je Ribentropovo naređenje obavezivalo da s Titom, odnosno njegovim predstavnicima ne stupa u kontakte i pregovore. Dalje razgovore, ali samo o razmeni zarobljenika, vodice vojne ustanove i u njima će, kao i dotad, učestvovati inženjer Ot.

Konferencija vodećih nemačkih ličnosti u NDH u cilju razmatranja svrsishodnosti pregovora s partizanima

Da se dotadašnji pregovori s partizanima, zbog kojih je dobio prekore iz Berlina, ne bi smatrali isključivo kao njegova aktivnost, Kaše je 1. aprila zamolio generala Litersa i njegovog načelnika štaba pukovnika Pfapfenrota, koji su toga dana boravili u Zagrebu, te generala Horstenaua i njegovog ađutanta kapetana Metzgera da dođu u nemačko Poslanstvo da bi zajednički pretresli pitanje koje se odnosi na „postupak prema Titovim partizanima”. Tom sastanku, koji je, prema zabelešci koju je napisao Kaše,³⁷ nazvan „konferencijom”, prisustvovao je i savetnik Poslanstva fon Šubert (von Schubert).

Kaše je, najpre, upoznao učesnike sastanka sa političkom situacijom, odnosno sa svim onim što se ticalo pregovora koji su vođeni s Titovim predstavnicima. On je, kako kaže, „pročitao doslovno telegrame izmenjene u poslednje vreme po ovom pitanju između Ministarstva spoljnih poslova i Poslanstva”. Da se tim delikatnim pitanjem ne bi bavio samo on, odnosno da ne bi samostalno, bez konsultovanja nadležnih vojnih komandi i ustanova, zauzimao stavove, on se — kako je naglasio — o svemu dogovara sa generalom Horstenauom, a SA-pukovnika Rearda uputio je 21. marta u Sarajevo generalu Litersu „i radi toga da bi, između ostalog, saznao njegov stav”. Bilo je očito da je Kaše želeo da podeli odgovornost sa nadležnim vojnim ličnostima za sve ono što je dotad bilo preduzeto u vezi s vođenjem pregovora sa partizanskim predstavnicima.

Posle Kašeovog izlaganja govorio je general Liters. On je ponovio ono što je i ranije izjavljivao: „da on, zapravo,

³⁷ S. Odić, cit. delo, str. 291—2.

nije nadležan za ovakva pitanja, ukoliko ona prelaze njegov čisto vojnički delokrug, već da je to mnogo više stvar generala Gleza". Zbog toga on nije SA-pukovniku Rekardu, prilikom njegove posete Litersovom štabu u Sarajevu, „dao nikakve izjave po ovom pitanju". Liters se, kao što se vidi, želio distancirati od svega što se ticalo pregovora sa partizanima. On je samo vojnik koji izvršava naređenja svojih pretpostavljenih i njega se ne tiču politički problemi, za koje nije nadležan.

Kaše je Litersu objasnio zašto se moraju obaveštavati i pitati i nemačke vojne ustanove i o takvim — političkim pitanjima. O njima on svaki put „prethodno i naknadno obaveštava generala Gleza", rekao je Kaše, što je Glez potvrdio.

Na kraju razgovora, „prilikom zaključnog utvrđivanja stava o političkim koracima u vezi s Titovim partizanima", kako je Kaše zabeležio, konstatovano je da su svi učesnici sastanka „zajednički zastupali mišljenje da izgledi za političke puteve nisu naročito dobri i da je tretiranje ovih problema veoma delikatne prirode". General Liters je ponovio „da ga obavezuju primljena naređenja", a general Horstenaue je izjavio „da bi pozdravio svako rešenje koje bi moglo dovesti do brze pobeđe i što skorije pacifikacije zemlje".

Tako je na ovoj konferenciji najodgovornijih nemačkih ličnosti u NDH zaključeno ono što se i pre znalo: da je partizanski problem „veoma delikatne prirode", da se vojnim merama ne može rešiti i da izgledi da će se to rešiti političkim putem „nisu naročito dobri". Bilo je, dakle, jasno da daljih pregovora s Titovim predstavnicima, sem kad je reč o razmeni zarobljenika, više neće biti. Uostalom, i Hitlerovo izričito naređenje „da sa banditima ne sme biti pregovora" sve ih je obavezivalo.

Povratak Đilasa i Velebita u Vrhovni štab

Za vreme četvorodnevno boravka u Zagrebu Đilas i Velebit su imali i nekoliko razgovora sa nemačkim oficirima iz vojne obaveštajne službe, koji su — kako Velebit kaže — „hteli da od nas izvuku podatke o stanju i rasporedu naših trupa,

O njihovoj snazi i naoružanju, a naročito su insistirali da im kažemo imena naših komandanata u raznim područjima naše zemlje". Partizanski pregovarači su, prirodno, odbili da daju bilo kakve podatke. „Rekli smo im" — nastavlja Velebit — „da smo došli radi razmene zarobljenika i dogovora o priznanju prava zaraćene strane Narodnooslobodilačkoj vojsci i u vezi s tim o odgovarajućem postupanju sa našim zarobljenicima i ranjenicima".

Prema delegatima Vrhovnog štaba nemačke vlasti su za sve vreme i u svemu imale korektan odnos. Bilo im je omogućeno da se, uz diskretnu pratnju, kreću Zagrebom. Velebit je išao u posetu svojoj porodici, a Đilas je jednom, s nemačkim pratiocem, išao u bioskop.

Pošto su razgovori o razmeni zarobljenika bili okončani 1 delegati Vrhovnog štaba obavesteni da su traženi zatvorenici prikupljeni u Sarajevu i pošto je nemačka strana odbila da vodi razgovore o drugim pitanjima, Đilas i Velebit su 25. marta, u pratnji nemačkih službenih lica, napustili Zagreb i otputovali vozom za Sarajevo.

Time, ipak, kontakti sa nemačkim vojnim vlastima nisu bili prekinuti. Ostalo je da se Vrhovni štab obavesti o predlozima Nemaca da se obustave partizanska dejstva u Slavoniji, duž železničke pruge Zagreb—Beograd, i da, u slučaju njihovog prihvatanja, Velebit prenese naređenje odgovarajućim partizanskim štabovima, koristeći usluge Nemaca koji bi mu omogućili bezbedno kretanje preko teritorije koju su kontrolisali. Bio je to, kako je Kaše, preko Ota, stavio do znanja Đilas i Velebitu, preduslov koji je partizanska strana trebalo da ispuni da bi se o daljim pregovorima moglo „razmišljati". Vrata su, dakle, ostala otškrinuta i trebalo je računati s tim da će pregovori biti nastavljeni. Bilo je, uz to, predviđeno da se još razgovara o razmeni zarobljenika, jer ona još nije bila ostvarena u zamišljenom obimu.

Po povratku u Sarajevo, Đilas i Velebit su bili smešteni u istoj kući u kojoj su i ranije boravili. Prema Velebitovom sećanju, bili su odvedeni u Stab nemačke 718. divizije, gde su obaveštajni organi bezuspešno pokušavali da od njih dobiju podatke o partizanskim snagama, za koje su bili zainteresovani. U jednom trenutku kada su bili ostavljeni sami, seća se Velebit, iskoristili su priliku da iz jednog dokumenta koji se nalazio na stolu pribeleže podatke o brojnom stanju i razmeštaju četničkih odreda u zapadnoj i istočnoj Bosni,

u nemačkoj okupacionoj zoni. Moguće je da su Nemci namer-
no bili „nebudni“, kako bi stavili do znanja partizanskoj
strani da imaju potpun uvid i kontrolu nad četničkim jedi-
nicama u svojoj okupacionoj zoni, koje su nazivali „sabor-
cima“.

Kako su bili obavešteni da se u zatvoru u Sarajevu na-
laze neki partizani koji su zarobljeni u nedavnim borbama
i koje će im Nemci ustupiti, Đilas i Velebit su otišli u zatvor
koji se nalazio u kasarni oficirske škole, blizu železničke sta-
nice. Ispostavilo se da su zarobljenici bile četiri partizanke
iz 4. bataljona 3. sandžačke brigade, koje su bile zarobljene
još septembra 1942. u borbama južno od Banje Luke: Lenka
Jurišević, Milena Obradović, Milena Rudić i Zorka Fušić.¹³⁸

Pošto su "prikupljena sva lica koja su određena za raz-
menu za već oslobođene nemačke vojnike, uključujući i če-
tiri partizanke, tako da ih je ukupno bilo šesnaest, Đilas i
Velebit su 27. marta sa njima otpremljeni kamionom za Tr-
novo, koje je držala jedna domobranska jedinica. Nedaleko
od tog bosanskog gradića na obroncima Jahorine, naišli su
na partizanske jedinice i uputili se u Vrhovni štab koji se
nalazio u selu Drače, na putu između Jeleča i Kalinovika (u
kući Husnije Mušanovića). Sa njima su pošla i dva nemačka
podoficira, da bi partizanskim delegatima, ukoliko budu po-
novno upućeni u Sarajevo, olakšali prelazak preko linije
fronta.¹³⁹

Po dolasku u Vrhovni štab gde su stigli predveče,¹⁴⁰
Đilas i Velebit su odmah podneli Titu izveštaj o razgovorima
koje su vodili u Zagrebu i Sarajevu i o navodnoj želji ne-
mačkog poslanika Kašea da se sastane sa Titom — kako im
je to nezvanično, preko jednog nemačkog majora, bilo stav-
ljeno do znanja. Kako se Đilas seća, Tito „već nije bio tako
zainteresovan, jer su Nemci već bili obustavili gonjenje, a
naše jedinice, izvojevavši na Treskavici mučnu pobeđu i nad
četnicima Pavia Đurišića, prodirale su u Hercegovinu i ka
Crnoj Gori i Sandžaku. Pa, ipak, nastavlja Đilas, Tito je „od-
mah odobrio Velebitov povratak u Zagreb, a iz Zagreba u

¹³⁸ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/576; Zorka Fušić,
„Bila sam nemački zarobljenik“, „Treća proleterska sandžačka bri-
gada“, I knjiga, Beograd, 1970, str. 298.

¹³⁹ U knjizi „Jasenovački logor smrti“ (Sarajevo, 1975) dr Nikolić
je izneo svoja sećanja o ovom događaju.

¹⁴⁰ Zbornik, tom IV. knj. 11, dok. br. 146.

Slavoniju — radi prenošenja naređenja o obustavi dejstava slavonskih partizana, naročito na pruzi Zagreb—Beograd".¹⁴¹

Đilas i Velebit su u Vrhovnom štabu izneli i svoje utiske o razgovorima koje su imali sa nemačkim obaveštajnim oficirima i o svemu što su mogli zapaziti. Tako su, između ostalog, ispričali da su na železničkoj pruzi Zagreb—Beograd uočili transportovanje prema istoku jakih nemačkih snaga i ratnog materijala i da su dobili obaveštenje da Nemci nameravaju da napadnu Siriju „u vezi s Kavkazom". Smatrajući da će te vesti biti od interesa za nadležne vojne organe Sovjetskog Saveza, Tito je odmah, 29. marta, o tome obavestio Izvršni komitet Kominterne, napomenuvši da su te vesti doneli delegati Vrhovnog štaba koji su bili upućeni u cilju obavljanja razmene zarobljenika. U Titovom telegramu bili su navedeni i podaci o borbama koje su poslednjih dana vodile partizanske jedinice protiv četničkih i italijanskih snaga u Hercegovini i u dolini Drine, između Ustikoline i Foče, i o koncentraciji i utvrđivanju četničkih i italijanskih jedinica u Foči i na desnoj obali Drine.¹⁴²

Oslobođeni zatvorenici su raspoređeni po jedinicama, pošto su prethodno dali izjave o okolnostima pod kojima su bili uhapšeni, odnosno zarobljeni, i o držanju u zatvorima i logorima.¹⁴³

¹⁴¹ M. Đilas, cit. delo, str. 256.

¹⁴² J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 14, str. 189.

¹⁴³ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/576.